

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
------------------------	----------

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН В АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Суть, значення та механізми інституціональних змін	8
1.2. Інституціональна структура агропродовольчої сфери та роль інституційного середовища	20
1.3. Методичні підходи до аналізу та класифікації державного регулювання інституціональних змін	32

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

2.1. Аналіз статичної та динамічної інституціональної середовища агропродовольчої сфери	40
2.2. Аналіз державного сектору як елементу інституціональних трансформацій в агропродовольчій сфері	53
2.3. Вплив держави на ефективність інституціональних змін в агропродовольчій сфері України	70

РОЗДІЛ 3
ОБГРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН
В АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

- 3.1. Концептуальні підходи до моделювання інституціонального забезпечення стимулювання та підтримки розвитку агропродовольчої сфери 88
- 3.2. Формування стратегічного механізму державного регулювання інституціональних змін в агропродовольчій сфері..... 113
- 3.3. Підвищення економічної ефективності агропродовольчої сфери на основі гармонізації інституціональних механізмів 124

ПІСЛЯМОВА.....147

ДОДАТКИ151

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:153

ПЕРЕДМОВА

Державне регулювання агропродовольчої сфери, інституційні зміни та пастки, що при цьому виникають, постійно перебувають в епіцентрі наукових дискусій та торкаються найбільш злободенних проблем життєдіяльності суспільства. Розвиток інституційного напрямку в сучасній економічній науці став об'єктивною реакцією на системні збої господарського механізму, дисфункції ринкових інститутів, ідеологічну кризу суспільства.

Національна економіка передбачає відповідні соціальні та економічні інститути, через які вона конкретизується та пристосовується до умов реформування. Інституційне забезпечення трансформації економічної системи, наповнення інститутів адекватним способом мислення, звичками, традиціями й урахування їх у процесі трансформування системи є визначальною умовою державного регулювання. Головна роль в інституційному середовищі нині належить державі, яка перетворилася на фундаментальний чинник економічного розвитку, зокрема й через здатність створювати і надавати відповідні інститути, які підтримують функціонування національної економіки.

У галузі дослідження інституціональних змін економічна наука має значні досягнення. Відомими представниками сучасних інституціональних концепцій є А. Алчіан, Дж. Бьюкенен, Г. Беккер, С. Бриттан, Г. Демсец, Р. Коуз, Д. Норт, М. Олсон, Р. Познер, Г. Таллок, О. Уільямсон, Д. Ходжсон, Р. Фогель.

Істотний внесок у розвиток інституціональної теорії вносять також сучасні російські й українські вчені: Р. Нурсєв, А. Олійник, В. Геєць, В. Дементьєв, М. Деркач, В. Мельник, О. Молодцов, В.О. Поворозник, В. Решетило, В. Рубаник та інші. У роботах цих авторів аналізуються особливості формування інститутів перехідних економік, необхідність радикальних інституціональних перетворень, викладені позиції з проблем становлення нової інституціональної архітекτονіки перехідних систем.

Вагомий внесок в дослідження питань державного регулювання національної агропродовольчої сфери внесли П. П.

Борщевський, В. С. Буджін, В. І. Власов, В. І. Губенко, Б. В. Губський, Л. В. Дейнеко, А. О. Заїнчковський, С. М. Кваша, М. Х. Корецький, А. С. Лисецький, Л.О. Мармуль, О. М. Могильний, Т. О. Осташко, О. І. Рогач, П. Т. Саблук, М. П. Сичевський, Т. В. Стройко, Л. Г. Чернюк та інші українські вчені.

Значне коло концептуальних питань державного регулювання інституціональних змін в національній агропродовольчій сфері залишається малодослідженим і вимагає подальшої розробки. Велике теоретичне і практичне значення розв'язання зазначених проблем обумовило актуальність даної монографії.

Виходячи з наведеного вище, структура монографії формується із трьох частин, в яких послідовно розкривається розуміння авторами державного регулювання інституціональних змін в агропродовольчій сфері України в умовах глобальної економіки. Так, перша частина монографії логічно вводить читача у сферу теоретичних питань сутності, значення та механізмів інституціональних змін; інституціональну структуру агропродовольчої сфери та роль інституційного середовища; методичні підходи до аналізу державного регулювання інституціональних змін в агропродовольчій сфері національної економіки.

Друга частина присвячена комплексному дослідженню статичної та динаміки інституціонального середовища агропродовольчої сфери; впливу держави на ефективність інституціональних змін в агропродовольчій сфері України.

У третій частині монографії розкриваються основні авторські позиції щодо концептуальних підходів до моделювання інституціонального забезпечення стимулювання та підтримки розвитку агропродовольчої сфери; напрямів формування стратегічного механізму державного регулювання інституціональних змін та підвищення економічної ефективності агропродовольчої сфери на основі гармонізації інституціональних механізмів.

Таким чином, у монографії розгортається наукове обґрунтування державного регулювання інституціональних змін на прикладі агропродовольчої сфери.

Підсумовуючи, слід зазначити, що назва монографії апелює до читача з бажанням показати значущість державного регулювання, адже воно впливає на формування структури не лише агропродовольчої сфери, а й усієї національної економіки України. Від ефективності його функціонування залежать стан економіки і продовольча безпека держави, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків, рівень життя населення.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ
ЗМІН В АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Суть, значення та механізми
інституціональних змін

У період трансформаційних перетворень в економіці підхід до інституціональних змін має принципове значення. Новітня економічна історія України характеризується руйнуванням старих інституціональних структур і формуванням нових – ринкових.

Враховуючи особливості агропродовольчої сфери, найважливішим завданням при цьому є підвищення дієздатності регіонів та держави: забезпечення продовольчої безпеки, створення сприятливих інституціональних передумов для реалізації завдань інтеграції до світової агропродовольчої сфери; максимальна реалізація конкурентних переваг, формування ефективного конкурентного середовища тощо.

Системне вивчення будь-якого окремо взятого наукового напрямку припускає передусім уточнення понять, пов'язаних з його визначенням. Проблема самоідентифікації має особливе значення для систематизації інституціональних економічних досліджень. Так, існує поширена точка зору, згідно якої поняття «інституціоналізм», «інституціональна економіка» та «інституціональна економічна теорія» є синонімічними і, по суті, є різними позначення однієї і тієї ж галузі науки. Проте таке ототожнення досить умовне і не завжди коректне.

Інституціоналізм – специфічний напрям суспільно-економічної думки, представлений співтовариством дослідників із загальною

парадигмою (способом наукового мислення) і дослідницькою програмою, що саморозвивається, орієнтованою на всебічне пізнання інституціональної системності громадського буття.

Інституціональний підхід є сукупністю методологічних принципів дослідження різноманітних соціально-економічних феноменів. У найбільш загальному вигляді ці принципи пов'язані з:

- відмовою від механістичного і антиісторичного уявлення про соціальну реальність за рахунок використання еволюційної парадигми і пріоритетного вивчення нелінійних процесів;

- введенням в аналітичні конструкції понять інститутів, інституцій, агентів, статусів, ролей, трансакцій, трансакційних витрат, конвенцій, контрактів, невизначеності і асиметрії міжсуб'єктних взаємодій.

Це дозволяє більш об'єктивно і комплексно досліджувати громадську систему в усій її внутрішній складності. У зв'язку з універсальністю цього підходу інституціональний напрям розвивається в усіх галузях виробництва гуманітарних знань, у тому числі і в економічній науці (економічний інституціоналізм), представники якого утворюють спільноту інституціональних економістів (*institutional economists*).

Між економічним, соціологічним, правовим, політологічним і іншими напрямками інституціоналізму існують значні відмінності у межах предметної області досліджень, трактуванні базових категорій і використовуваних наукових методах, але їх об'єднує загальний підхід до вивчення свого предмета і цілеспрямований акцент на ролі інститутів [95, с. 20].

Гносеологічно інституціональна економіка (*institutional economics*) виступає особливим розділом економічної науки, що вивчає інституціональну систему господарства у фундаментальних і прикладних аспектах. Інституціональна економічна теорія – фундаментальний розділ інституціональної економіки, що розробляє її категоріальний апарат та методологічну базу, на основі яких розвиваються теоретичні уявлення про інститути господарства, їх функції, структуру, еволюцію і системний вплив на економічний розвиток, а також ведуться прикладні розробки.

Онтологічно інституціональна економіка є особливою підсистемою економічної системи суспільства, що, у свою чергу, має системні властивості, що дозволяє розглядати її як інституціональну систему господарства – цілісну сукупність взаємозв'язаних і впорядкованих інститутів, що характеризуються емерджентністю та синергетичним ефектом.

Інституціональними називають такі зміни, які знаменують виникнення нових правил із відповідними механізмами й забезпечення їх дотримання, відмиранням старих правил, а також змінами структури трансакцій у рамках існуючого переліку правил для їх учасників [96, с. 230]. Таке визначення інституціональних змін враховує те, що чинні правила означають не тільки появу нових настанов, але й механізми, що забезпечують дотримання суб'єктами вже існуючих настанов.

Очевидно, що наведене визначення стосується перш за все неформальних правил. Щодо формальних, то вони потребують певних уточнень, які стосуються можливого розриву між задекларованими законодавством правилами і механізмом забезпечення їх дотримання. Найбільшого напрацювання нових правил потребує саме трансформаційна економіка, яка і створює інституціональне середовище переходу до ринкової економіки. Масштабність і складність інституціональних змін не тільки породжує розрив між встановленими правилами і механізмами забезпечення їх дотримання, але й може загалом стати гальмом трансформаційних процесів.

Інституціональні зміни – це складова частина процесу соціально-економічного розвитку, що виражається в розвитку і зміні соціальних інститутів. Інституціональні перетворення лежать в основі зміни суспільно-економічного ладу і можуть здійснюватися як революційним, так і еволюційним шляхом. Зміни інститутів можуть бути пов'язані зі зміною моделі економічного розвитку, економічної стратегії і економічної політики, здійснюваної у рамках однієї і тієї ж економічної системи.

Вектор інституціональних змін лежить на лінії основних інститутів: прав власності, ролі держави, нормативно-

законодавчій базі, податкової і судової системи, «правил гри» на ринку, типів господарювання і його різних організацій. Основною тенденцією, що визначила розвиток системи інститутів в останні два десятиліття, являються приватизація і дерегулювання. ООН характеризує приватизацію як «головний економічний феномен 1980-х рр. у всьому світі».

Дерегулювання привело до зміщення акцентів в діяльності державних інститутів: скорочення прямих форм державного втручання в економіку. Основною функцією держави було створення конкурентного середовища, прийняття єдиних правил для усіх суб'єктів ринку, розвиток виробничої і соціальної інфраструктури. Сьогодні ситуація змінюється, роль впливу держави зростає. Проявляються централізовані схеми управління і директиви згори. Інституціональні зміни полягають, також, в реструктуризації підприємств, у тому числі традиційних базових галузей промисловості, вони включають стимулювання малого і середнього бізнесу [13].

Разом з тим інститути в довгостроковому аспекті мають тенденцію трансформуватися в більш досконалі. Однак навіть коли більшість учасників усвідомлює необхідність трансформації інституту, старі інституціональні рамки можуть продовжувати існувати, в силу перерахованих факторів стабільності інститутів і усвідомленого блокування зацікавленими групами (які керуються рентними міркуваннями) інституціональних змін. У такому стані інституціональне середовище може перебувати досить тривалий час, однак демографічні, екологічні, політичні та інші фактори вимагають усвідомленого втручання в процес інституціональних змін.

Інститути (інституції) схильні до змін, які відбивають еволюцію умов господарювання, життєдіяльності людей, появу нових об'єктів власності, технологій виробництва, обробки і обміну даними тощо. В нашому дослідженні поняття «інституціональні зміни», «інституціональні перетворення» та «інституціональні трансформації» розглядаються як синонімічні і вживаються залежно від стилю висловлювань. Проте основним поняттям вважається «інституціональні зміни», що використано в назві дисертаційного дослідження.

Інституціональні зміни є невід'ємною складовою реформування економічної системи і викликають додаткові витрати, які в інституціональній економічній теорії носять назву трансакційні витрати. В результаті інституціональних трансформацій виникає потреба фінансування трансакційних витрат за рахунок засобів державного і місцевих бюджетів. Тому має місце зростання витрат бюджету, що може призвести до розбалансування фінансових ресурсів держави.

Інституціональні зміни відбуваються в результаті визначеної невідповідності діючих норм і правил поведінки економічних агентів існуючим умовам їх життєдіяльності. Має місце визначений конфлікт між діючими і бажаними «правилами гри», що зумовлює основні чинники інституціональних змін. Дуглас Норт вважає, що інституціональні зміни відбуваються внаслідок трансформації поглядів економічних агентів на основні категорії соціально-економічних стосунків [45, с. 58]. Серед однієї з головних категорій він виділяє власність, а загальна схема інституціональних змін має наступний вигляд:

- 1) зміни в рівні знань ведуть до появи нових технологій;
- 2) нові технології міняють відносні рівні цін на ресурси;
- 3) нові рівні цін створюють стимули у власників потенційних ресурсів, що зростають у вартості, до трансформації прав власності на них;

- 4) нові рівні цін ведуть, також, до появи правил, що дозволяють максимізувати цінність використання таких прав;

- 5) у той же час не нульові трансакційні витрати на політичному ринку перешкоджають тому, щоб реалізовувалися усі корисні для створення вартості потенційно можливі інституціональні зміни [17, с. 288].

При взаємодії формальних і неформальних інститутів можуть мати місце наступні ситуації, що характеризують причини інституціональних змін:

- формальні інститути вводяться на основі неформальних правил поведінки, що вже склалися на практиці. Таким чином, відбувається своєрідна легалізація звичаїв, що історично склалися, традицій, звичок і тому подібне. Це найпростіша і найчастіша